

redakcja naukowa:
Monika Florczak-Wątor
Andrzej Grabowski

ARGUMENTY I ROZUMOWANIA PRAWNICZE W KONSTYTUCYJNYM PAŃSTWIE PRAWA

KOMENTARZ

Michał Araszkiewicz · Marcin Biskupski · Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor · Filip Gołba · Andrzej Grabowski
Justyna Holoher · Dominika Kowalska · Jakub Kret
Marcin Krzemiński · Zuzanna Krzykańska · Barbara Krzyżewska
Magdalena Łatacz · Rafał Michałczak · Magdalena Michalska
Maciej Pach · Oskar Pogorzelski · Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza



PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

Argumenty i rozumowania prawnicze
w konstytucyjnym państwie prawa

Komentarz



PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

REDAKCJA NAUKOWA:
MONIKA FLORCZAK-WĄTOR • ANDRZEJ GRABOWSKI

Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz

Michał Araszkiewicz • Marcin Biskupski • Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor • Filip Gołba • Andrzej Grabowski
Justyna Holocher • Dominika Kowalska • Jakub Kret
Marcin Krzemiński • Zuzanna Krzykalska • Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz • Rafał Michalczak • Magdalena Michalska
Maciej Pach • Oskar Pogorzelski • Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza



Kraków 2021

© Copyright by Monika Florczak-Wątor  & Andrzej Grabowski , Kraków 2021

Recenzent

prof. zw. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

dr hab. Grzegorz Kuca, prof. UJ

ISBN 978-83-8138-336-3 [druk]

ISBN 978-83-8138-337-0 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383370>

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS5/00457

Stan prawny: 1 lipca 2020 r.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Przedmowa (<i>M. Florczak-Wątor, A. Grabowski</i>)	9
Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie (<i>A. Grabowski</i>).....	23
Teoria konstytucyjnego państwa prawa a topiczny model argumentacji prawniczej (<i>J. Holocher</i>)	30
Aksjologia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (<i>M. Florczak-Wątor</i>).....	61
Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa (<i>M. Araszkiewicz</i>)	90
KOMENTARZ do argumentów i toposów prawniczych (<i>M. Araszkiewicz, M. Biskupski, A. Dębowska, M. Florczak-Wątor, F. Gołba, A. Grabowski, J. Holocher, D. Kowalska, J. Kret, M. Krzemiński, Z. Krzykalska, B. Krzyżewska, M. Latacz, R. Michalczak, M. Michalska, M. Pach, O. Pogorzelski, K. Ptak</i>).....	157
Wstęp (<i>A. Grabowski</i>)	159
1. <i>Ius est ars boni et aequi</i>	168
2. Zasada dobra wspólnego.....	183
3. Zasada demokratycznego państwa prawnego	196
4. Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa	224
5. Zasada ochrony praw słusznie nabytych.....	239
6. Zasada pewności prawa.....	249
7. <i>Lex non obligat nisi promulgata</i>	263
8. <i>Lex retro non agit</i>	274

9. <i>Ignorantia iuris nocet</i>	286
10. <i>Clara non sunt interpretanda</i>	301
11. Argument ze sprawiedliwości społecznej	316
12. Argument ze zmian społecznych	327
13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi	342
14. Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych	363
15. Zasada słuszności	381
16. <i>Summum ius summa iniuria</i>	396
17. <i>Ex iniuria non oritur ius</i>	408
18. <i>Lex iniustissima non est lex</i>	417
19. Prawo nie powinno ustępować przed naruszeniem prawa	439
20. Założenie racjonalnego prawodawcy	453
21. Nakaz respektowania dyrektyw techniki prawodawczej w procesie interpretacji	467
22. Nakaz uwzględniania definicji legalnych	480
23. Nakaz określoności przepisów prawa	491
24. Argument z typu przepisów prawa	500
25. Zakazy wykładni synonimicznej i homonimicznej	510
26. <i>Lege non distinguente nec nostrum est distinguere</i>	527
27. Argument z języka powszechnego	534
28. Nakaz stosowania reguł syntaktycznych języka ogólnego (powszechnego)	547
29. Zakaz wykładni <i>per non est</i>	556
30. Argument <i>a rubrica</i>	564
31. Argument systemowy	576
32. Argument z unikania sprzeczności	588
33. Dyrektywa wykładni holistycznej	596
34. Argument z woli historycznego prawodawcy	612
35. Argument z <i>ratio legis</i>	623
36. Argument teleologiczny (celowościowy)	635
37. Wnioskowanie z celu na środki	650
38. Argument z natury rzeczy	661

39. <i>Impossibilium nulla obligatio</i>	675
40. Argument <i>ad absurdum</i>	688
41. Nakaz respektowania zasady derogacji wyraźnej	700
42. <i>Lex superior derogat legi inferiori</i>	707
43. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	719
44. <i>Lex posterior derogat legi priori</i>	726
45. <i>Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali</i>	740
46. Zasada legalizmu	751
47. Zakaz wykładni prawotwórczej	765
48. Zakaz wykładni rozszerzającej/zwężającej	778
49. <i>Exceptiones non sunt extendendae</i>	787
50. Argument <i>a contrario</i>	796
51. Nakaz pierwszeństwa wykładni językowej	804
52. Argument <i>ab exemplo</i>	826
53. Argument z poglądu dominującego	840
54. Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją	849
55. Domniemanie konstytucyjności ustawy	861
56. Argument ze spójności	878
57. Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa	895
58. Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym	910
59. Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego	922
60. Argument prawnoporównawczy	934
61. Zasada podziału władzy	951
62. Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw	967
63. Zasada proporcjonalności	986
64. Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw	1001
65. Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka	1013
66. Argument <i>a fortiori</i>	1028
67. Zasada równości	1038
68. Argument z analogii	1052
69. <i>Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio</i>	1072

70. Zakaz wykładni prowadzącej do luk	1080
71. <i>Nullum crimen, nulla poena sine lege</i>	1094
72. <i>Cogitationis poenam nemo patitur</i>	1113
73. Domniemanie niewinności.....	1120
74. <i>In dubio pro reo</i>	1133
75. Domniemanie i ochrona dobrej wiary.....	1147
76. Sama możliwość wątpliwości nie powinna mieć rozstrzygającego znaczenia ...	1163
77. <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat</i>	1178
78. Argument z faktów notoryjnych	1191
79. <i>Audiat et altera pars</i>	1199
80. <i>Nemo (est) iudex in causa sua</i>	1214
81. <i>Iura novit curia</i>	1234
82. Zasada powagi rzeczy osądzonej (<i>res iudicata</i>)	1247
83. <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest</i>	1261
84. <i>Ne eat iudex ultra petita partium</i>	1270
85. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	1283
86. <i>Pacta sunt servanda</i>	1293
87. <i>Rebus sic stantibus</i>	1308
88. Zakaz nadużycia prawa.....	1324
89. <i>Nulla iniuria est, quae in volentem fiat</i>	1342
90. <i>Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet</i>	1356
91. <i>Nullum tributum sine lege</i>	1364
 Dekalog dobrego argumentatora (<i>M. Atienza</i>)	 1373
Autorzy	1377
Contents	1381
Summary (<i>F. Gołba</i>).....	1385

5. Zasada ochrony praw słuszenie nabytych

[1. FORMUŁY ALTERNATYWNE I POKREWNE] Zasada ochrony ekspektatyw maksymalnie ukształtowanych; Zasada ochrony interesów w toku.

[2. ISTOTA] Zasada ochrony praw słuszenie nabytych opiera się na założeniu, w myśl którego prawa podmiotowe przysługujące jednostce nie mogą być w sposób arbitralny znoszone lub ograniczane (Działocha 1993: 11). Towarzyszą mu obostrzenia – w świetle tej zasady chronione są wyłącznie racjonalne i usprawiedliwione oczekiwania jednostki, wyklucza się natomiast możliwość skutecznego powoływania się na tę zasadę w przypadku praw nabytych niesłuszenie lub niegodziwie, jak również niemających oparcia w porządku konstytucyjnym obowiązującym w momencie orzekania (Sokolewicz, Zubik 2016: 132–132).

Analogiczne założenia odnoszą się do zasady ochrony ekspektatyw maksymalnie ukształtowanych. Pojęcie ekspektatywy (oczekiwania prawnego) jest powiązane z kategorią prawa podmiotowego. Przyjmuje się, że „o istnieniu ekspektatywy [...] można mówić wtedy, kiedy przesłanki nabycia prawa podmiotowego realizowane są kumulatywnie i sukcesywnie, w pewnych odstępach czasu” (Florczak-Wątor 2010: 38). Ochroną konstytucyjną objęte są wyłącznie tzw. ekspektatywy maksymalnie ukształtowane, definiowane jako sytuacje, w których „spełnione zostały wszystkie zasadnicze przesłanki nabycia praw pod rządami danej ustawy” (wyrok TK z 18.01.2005, K 15/03). W świetle utrwalonego orzecznictwa także w tego rodzaju przypadkach wyklucza się możliwość arbitralnej ingerencji ze strony ustawodawcy.

Z kolei zasada ochrony interesów w toku odnosi się do realizacji przedsięwzięć o charakterze gospodarczym i finansowym, w trakcie której doszło do zmiany przepisów prawa. W orzecznictwie tego rodzaju sytuacje ocenia się z perspektywy zasady lojalności państwa wobec obywatela. Przyjmuje się bowiem, iż „jeżeli w przepisie prawa zapewniono obywatela, że przez pewien czas obowiązywać go będą pewne reguły, a obywatel – kierując się tym zapewnieniem – rozpoczął konkretne działania, to reguł tych nie można już zmieniać na niekorzyść obywatela. Zawsze jednak muszą być równocześnie spełnione trzy przesłanki: 1) przepisy prawa muszą wyznaczać pewien horyzont czasowy dla realizowania określonych

przedsięwzięć (w prawie podatkowym horyzont ten musi przekraczać okres roku podatkowego), 2) przedsięwzięcie to – ze swej natury – musi mieć charakter rozłożony w czasie i nie może się zrealizować w wyniku jednorazowego znaczenia gospodarczego, 3) obywatel musi faktycznie rozpocząć określone przedsięwzięcie w okresie obowiązywania owych przepisów” (wyrok TK z 25.11.1997, K 26/97).

Wspólny rdzeń dla wymienionych wyżej zasad stanowi założenie, że obywatel powinien mieć możliwość układania swoich spraw w zaufaniu, iż nie narazi się na skutki prawne, których nie mógł przewidzieć w momencie podejmowania decyzji (wyrok TK z 2.06.1999, K 34/98). Wynikająca z tego założenia zasada ochrony zaufania (→4) rodzi obowiązek stosowania procedury służącej ochronie określonych praw i interesów obywateli, ale nie wynika z niej bezwzględny zakaz zmiany unormowań prawnych na niekorzyść obywatela. Ocena dopuszczalności tego rodzaju ingerencji w sytuację prawną jednostki powinna uwzględniać treść dokonywanych zmian i sposobów ich wprowadzenia, towarzyszące temu okoliczności, jak również konstytucyjny system wartości (wyrok TK z 28.04.1999, K 3/99; PPwOTK: 42).

[3. UZASADNIENIE] Zasada ochrony praw słuszenie nabytych, podobnie jak wskazane formuły pokrewne, znajdują zakotwiczenie w art. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej” (→3). Bezpośrednim źródłem obowiązywania zasady ochrony praw słuszenie nabytych są wynikające z tego przepisu zasady bezpieczeństwa prawnego i ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa. Z tego punktu widzenia określa się ją nieraz mianem „zasady drugiego stopnia” (Sokolewicz, Zubik 2016: 131n). Uzasadnienie konstytucyjne dla zasady ochrony praw słuszenie nabytych nie wyczerpuje się jedynie w brzmieniu art. 2 Konstytucji. W doktrynie zwraca się uwagę na ścisły związek zasady ochrony praw słuszenie nabytych z zasadą godności człowieka (→62) i zasadą ochrony wolności jednostki, upatrując w nich jej najgłębszego uzasadnienia (Sokolewicz, Zubik 2016: 131).

Uzasadnienie aksjologiczne zasady ochrony praw słuszenie nabytych odwołuje się do fundamentalnej dla całego porządku prawnego zasady państwa prawa (→3), w szczególności do zakazu nadmiernej ingerencji w sferę praw i wolności jednostki (→65) oraz do zasady ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa (→4; wyrok SN z 28.05.2014, I CSK 400/13). Łączy się ją też z zasadami: *pacta sunt servanda* (→86), sprawiedliwości społecznej (→11), z klauzulą *rebus sic stantibus* (→87) oraz normami prawa intertemporalnego, a zwłaszcza z zasadą niedziałania prawa wstecz (→8; wyrok TK z 28.01.2003, SK 37/01; Mikołajewicz 2015: 25–26).

U podstaw poszanowania i ochrony praw nabytych leży dążenie do zapewnienia jednostce bezpieczeństwa prawnego (wyrok TK z 4.04.2006, K 11/04) i umożliwienia jej racjonalnego planowania przyszłych działań (PPwOTK: 32). Wartościami są stabilność i trwałość stosunków prawnych oraz związany z tym zakaz działań arbitralnych i nieprzewidywalnych, które wiązałyby się z ograniczaniem bądź pozbawianiem przyznanych uprawnień (wyrok TK z 4.01.2000, K 18/99). Kontekst aksjologiczny został tutaj szczególnie podkreślony poprzez przesłankę „słusznego nabycia praw”, co uzasadnia objęcie ich ochroną. Podlegają jej bowiem „tylko prawa nabyte «słuszenie»” (wyrok SN z 4.10.2006, II UK 30/06), co wyklucza stosowanie analizowanej zasady nie tylko w wypadku praw nabytych *contra legem* czy *praeter legem*, lecz także uzyskanych z naruszeniem zasady sprawiedliwości społecznej albo w sposób niedopuszczalny w demokratycznym państwie prawnym (PPwOTK: 40–41).

Konstytucyjne uzasadnienie zasady ochrony praw słuszenie nabytych wynika z wyrażonej w art. 2 Konstytucji RP zasady demokratycznego państwa prawnego i w dużej mierze pokrywa się z jej uzasadnieniem aksjologicznym (→3). Warto podkreślić, że w odniesieniu do zasady ochrony praw słuszenie nabytych i zasad pokrewnych, takich jak zasada ochrony ekspektatyw maksymalnie ukształtowanych czy zasady ochrony interesów w toku, to uzasadnienie jest wspólne. W ocenie TK „[r]óżnica ma charakter przede wszystkim konstrukcyjny, a nie aksjologiczny. Obowiązek demokratycznego państwa prawnego unikania rozwiązań zaskakujących obywatela unormowaniami prawnymi niekorzystnie zmieniającymi jego sytuację [...] odnosi się w równej mierze do praw podmiotowych już nabytych, jak i do zgodnego z prawem oczekiwania ich nabycia przez spełnienie określonych w ustawie warunków” (wyrok TK z 3.12.1996, K 25/95).

[4. RODOWÓD I EWOLUCJA] Geneza zasady ochrony praw nabytych wiąże się z kwestią wstecznego działania ustaw, przez co niektórzy autorzy upatrują początków tej zasady w czasach starożytnych, przywołując reskrypt cesarza Teodozjusza i Walentyniana z 440 r. (Ślęszak 2009: 29). Rozwój nauki o państwie i formowanie się pojęcia suwerenności w okresie średniowiecza przyspieszyły kształtowanie się idei ochrony praw nabytych. Pierwotnie znajdowała ona wyraz w przypisywaniu nieważności tym reskryptom cesarskim, które naruszały prawa poddanych, mające źródło w prawie natury. Jak podkreśla Krzysztof Ślęszak, na kwestię ochrony praw nabytych zwracał także uwagę Grocjusz, przyjmując, „że każde prawo majątkowe, jeśli zostało w prawny sposób jednostce przyznane (*dominium aut ius aliud alicui legitimo modo partum*), nie może być jej odebrane bez wystarczającego powodu (*iusta causa*)” (Ślęszak 2009: 30–31).

W polskim prawodawstwie ważnym krokiem w kierunku koncepcji praw nabytych było przyjęcie w 1573 r. Artykułów henrykowskich. Jak zaznacza Tomasz Kucharski, w świetle tych aktów władza króla opierała się „na fundamencie praw i swobód”, co więcej – monarcha zobowiązywał się do respektowania „wszystkich przywilejów, danin, zapisów, dożywocia, prerogatyw, wolności y swobód [...] Korony Polskiej y Wielkiego Księstwa Litewskiego, iako Ziem do nich należących [...]” (Kucharski 2014: 125). W literaturze przyjmuje się jednak, że na współczesne pojmowanie ochrony praw nabytych większy wpływ miały dyskusje w ramach szkoły prawa natury, której rozkwit przypadł na połowę XIX w. Prowadzone wówczas rozważania były ukierunkowane m.in. na zapewnienie jednostce ochrony zwłaszcza w tych sytuacjach, w których na mocy ustawy miałyby zostać pozbawiona majątku. Osiągnięciu powyższego celu służyło rozgraniczenie praw nabytych i praw wynikających z ustawy. Dopiero pod koniec XIX w. odrzucono ten podział, uznając, że ochroną powinny zostać objęte prawa podmiotowe (Ślebzak 2009: 31n).

W Polsce w orzecznictwie międzywojennym zasada ochrony praw nabytych była przywoływana w kontekście niedziałania prawa wstecz. W orzeczeniu z 20.05.1925, Rw 941/25, SN argumentował, że „działanie ustawy wstecz mieści w sobie zawsze naruszenie praw nabytych (*iura quaesita*), przeto – wyjąwszy wypadki, w których wedle bezwzględnie obowiązujących postanowień nowej ustawy przepisy ustawy dawniejszej sprzeciwiają się publicznemu porządkowi i dobremu obyczajom – oddziaływanie nowej ustawy na zdarzenia przed nią zaszłe może być dopuszczone tylko wówczas, gdy nowa ustawa wyraźnie tak postanawia. Domniemanie przemawia za tem, że ustawa wstecz nie działa. I całkiem słusznie, gdyż uprawnione zaufanie do istniejącego stanu prawnego nie powinno doznawać zawodu”. W zbliżonym kontekście kwestia ochrony praw nabytych pojawiła się także w pierwszym orzeczeniu TK z 28.05.1986, U 1/86. Trybunał *obiter dicta* wskazał bowiem, że „zasada nie działania prawa wstecz, chociaż nie została wyrażona w Konstytucji PRL, stanowi podstawową zasadę porządku prawnego. Znajduje ona swoje oparcie w takich wartościach, jak bezpieczeństwo prawne i pewność obrotu prawnego oraz poszanowanie praw nabytych”. Tym samym pośrednie odniesienie się do kwestii poszanowania praw nabytych służyło uzasadnieniu zakazu retroaktywności (Działocha 1993: 11).

Wspomniana zasada nabrała szczególnego wymiaru w trakcie transformacji ustrojowej. W orzeczeniu z 22.08.1990, K 7/90, TK sformułował często przywoływaną później tezę: „zasada ochrony praw nabytych nie rozciąga się na prawa ustanowione niesprawiedliwie”. Zaowocowało to przyjęciem, że „[n]ie mogą powoływać się na naruszenie zasady równości wobec prawa obywatele, którym odebrano niesprawiedliwie ustanowione przywileje tylko dlatego, że nie odebrano ich innym osobom”.

[5. PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA] Trybunał Konstytucyjny silnie podkreśla w swoim orzecznictwie, że ochrona praw nabytych dotyczy praw, które zostały słusznie nabyte, co wyklucza stosowanie tej zasady w odniesieniu do praw nabytych *contra legem* i *praeter legem* oraz uzyskanych w sposób niedopuszczalny w demokratycznym państwie prawnym albo z naruszeniem zasady sprawiedliwości społecznej (wyroki TK: z 24.02.2010, K 6/09; z 10.02.2015, P 10/11).

Innym przykładem pokazującym, czego nie obejmuje zasada ochrony praw nabytych, jest wyrok TK z 10.07.2000, SK 21/99. W tej sprawie skarżący podnosili, że zostali pozbawieni prawa do wcześniejszego ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, uznawane przez nich za prawo nabyte. Odnosząc się do zarzutu skarżących, TK podzielił stanowisko SN, zgodnie z którym „powoływanie się na nabycie «prawa do wcześniejszego ubiegania się o przedterminowe warunkowe zwolnienie» w kontekście art. 2 Konstytucji nie znajduje uzasadnienia. Nie można bowiem mówić o nabyciu «prawa do przedterminowego warunkowego zwolnienia». Jest to instytucja prawa penitencjarnego i środek polityki kryminalnej. «Dopóki decyzji o warunkowym przedterminowym zwolnieniu nie podjęto, dopóty nie można mówić o nabyciu przez osobę skazaną uprawnień, które mogłyby podlegać ochronie w świetle konstytucyjnej zasady ochrony praw słusznie nabytych. Upływ określonego *quantum* kary nie tworzy jeszcze bowiem po stronie skazanego żadnego roszczenia (uprawnienia), czy choćby samej ekspektatywy warunkowego zwolnienia, które mogłoby podlegać ochronie. O tego typu skutkach można byłoby mówić jedynie wówczas, gdyby po odbyciu określonej części kary istniał obowiązek warunkowego zwolnienia skazanego po tym właśnie okresie» (Uchwała pełnego składu Izby Karnej, I KZP 15/98, OSN, Izba Karne i Izba Wojskowa, z. 1-2/99, poz. 1)».

Z kolei przykładem sprawy, w której TK dostrzegł naruszenie przez ustawodawcę zasady ochrony praw słusznie nabytych, była sprawa związana z zajmowaniem przez osoby niebędące żołnierzami zawodowymi lokali znajdujących się w zasobach Wojskowej Agencji Mieszkaniowej. Jak podnosił TK w wydanym w tej sprawie wyroku z 17.03.2008, K 32/05, „[w]ygaszając stosunek prawny stanowiący podstawę do korzystania z mieszkania *ex lege*, ustawodawca pozbawił pewne podmioty praw nabytych. [...] uchylenie albo ograniczenie przez prawodawcę prawa nabytego musi spełniać określone warunki. Analizując dopuszczalność ograniczeń, należy rozważyć: 1) czy wprowadzone ograniczenia znajdują podstawę w wartościach konstytucyjnych, 2) czy istnieje możliwość realizacji danej wartości bez naruszenia praw nabytych, 3) czy wartościom konstytucyjnym, dla realizacji których prawodawca ogranicza prawa nabyte, można w danej sytuacji przyznać pierwszeństwo przed wartościami znajdującymi się u podstaw zasady ochrony praw nabytych, 4) czy prawodawca podjął niezbędne działania, żeby zapewnić jednostce możliwość

przystosowania się do nowej regulacji". W ocenie TK w analizowanym przypadku ustawodawca dokonał zbyt daleko idącej ingerencji w nabyte prawo do mieszkania, w szczególności sięgnął po środki nieproporcjonalne dla realizacji zamierzonych celów. Trybunał zwrócił również uwagę na wprowadzenie przez ustawodawcę niewystarczającej *vacationis legis*. Podkreślił, że „samo wygaszenie prawa do mieszkania *ex lege* jest niezgodne z zasadą demokratycznego państwa prawnego, z której wynika nakaz tworzenia regulacji prawnych, które nie będą pułapką dla obywateli i będą chronić pewność prawa i zapewniać jednostkom bezpieczeństwo prawne. W omawianym wypadku zostało naruszone zaufanie obywateli do stanowionego prawa przez to, że ingerencja w prawo nabyte nie była zabezpieczona przepisami osłonowymi (buforowymi). Regulacja wywiera nieodwracalne skutki, które godzą w podstawowe wartości, takie jak godność, prawo do prywatności i życia rodzinnego”.

[6. CHARAKTERYSTYKA] Komentowany topos nie został w tej postaci wyrażony wprost w Konstytucji RP, choć warto zauważyć, że jednym z jego przejawów jest przewidziana w jej art. 64 ust. 3 ochrona prawa własności. Konieczność stosowania tej zasady wywodzi się jednak z konstytucyjnej zasady demokratycznego państwa prawnego (→3), co pozwala uznać ją za wyrażającą wartość konstytucyjną. W orzecznictwie TK zasada ochrony praw słuszenie nabytych stanowi wzorzec konstytucyjny do badania konstytucyjności aktów normatywnych.

Zasada ochrony praw słuszenie nabytych może być zrealizowana w mniejszym bądź większym stopniu, w zależności od rezultatów procesu ważenia, u podstaw którego leży założenie o zrelatywizowanym pierwszeństwie zasad. Niemniej pierwszeństwo innych zasad wymaga, zgodnie z orzecznictwem TK, uwzględnienia następujących warunków. Po pierwsze, ustalić należy, czy za nieuwzględnieniem ochrony praw nabytych przemawiają inne zasady, normy lub wartości konstytucyjne (wyrok TK z 29.05.2012, SK 17/09; PPwOTK: 43); po drugie, czy nie istnieje możliwość realizacji danej wartości konstytucyjnej bez naruszenia praw nabytych; po trzecie, czy wartościom konstytucyjnym, dla których realizacji prawodawca ogranicza prawa nabyte, można w danej, konkretnej sytuacji przyznać pierwszeństwo przed wartościami znajdującymi się u podstaw zasady ochrony praw nabytych; po czwarte, czy prawodawca podjął niezbędne działania mające na celu zapewnienie jednostce warunków do przystosowania się do nowej regulacji (wyroki TK: z 22.06.1999, K 5/99; z 20.12.1999, K 4/99; z 10.04.2006, SK 30/04). Ponadto przyjmuje się, że koniecznym warunkiem uznania ograniczania praw nabytych za zgodne z Konstytucją RP jest wprowadzenie rozwiązań rekompensujących, zwłaszcza wtedy, gdy eliminuje się normy prawne wadliwe systemowo lub aksjologicznie (wyrok TK z 16.03.2010, K 17/09; PPwOTK: 40).

Z przywołanych orzeczeń wynika, że zasada ochrony praw nabytych nie ma charakteru absolutnego, a zakazane jest wyłącznie nieproporcjonalne i arbitralne ich ograniczanie. Bezwzględna ochrona praw nabytych prowadziłaby do petryfikacji systemu prawnego, uniemożliwiając wprowadzenie niezbędnych zmian w obowiązujących regulacjach prawnych (wyrok SN z 30.11.2006, I CSK 279/06). Przyjmuje się, że prawa mogą być uszczuplane „w szczególnych okolicznościach” z uwagi nie tylko na wartości konstytucyjne, lecz także pewne okoliczności gospodarczo-społeczne, pośród których TK wskazał równowagę finansową państwa, kryzys gospodarczy i niekorzystne trendy demograficzne (PPwOTK: 40; Jackowski 2009: 3–16). W takich sytuacjach „prawodawca powinien jednak ograniczyć do niezbędnego minimum negatywne skutki dla jednostki i wprowadzić rozwiązania, które ułatwiają dostosowanie się do nowej sytuacji” (wyrok TK z 25.06.2002, K 45/01; wyrok SN z 30.11.2006, I CSK 279/06). Zasada ta, podobnie jak topos *lex retro non agit* (→8), wyznacza „granice ingerencji władzy publicznej w sferę praw podmiotowych. Naruszenie tych zasad może uzasadniać zarzut niedopuszczalnego wkroczenia przez tę władzę w sferę konstytucyjnie chronionych praw lub wolności jednostki, co w konsekwencji prowadzi do stwierdzenia sprzecznego z porządkiem konstytucyjnym naruszenia tych praw lub wolności” (wyrok TK z 10.07.2000, SK 21/99; PPwOTK: 38).

Komentowany topos jest zasadą uniwersalną, istotną dla całego porządku prawnego, gwarantującą aksjologiczną spójność systemu prawnego. Uniwersalność ta dotyczy zarówno wymiaru podmiotowego tej zasady, odnosi się ona bowiem do każdego podmiotu prawnego, jak i jej wymiaru przedmiotowego, gdyż obowiązuje niezależnie od podstawy nabycia prawa – aktu indywidualnego czy ustawy. Ponadto można zauważyć, że zasada ochrony praw słusznie nabytych ma charakter materialnoprawny. Dotyczy praw prywatnych i publicznych, majątkowych i niemajątkowych, konstytucyjnych i niemających bezpośredniej podstawy w Konstytucji RP. Rozciąga się też na wspomniane wcześniej ekspektatywy maksymalnie ukształtowane (zob. wyroki TK: z 23.11.1998, SK 7/98; z 22.06.1999, K 5/99; z 30.03.2005, K 19/02; z 25.07.2006, P 24/05; z 18.09.2006, SK 15/05; z 8.12.2011, P 31/10; z 10.04.2006, SK 30/04; z 30.10.2007, P 28/06).

[7. KRYTYKA] Jeszcze przed wejściem w życie Konstytucji z 1997 r. kwestionowano sposób, w jaki TK wywodził zasadę ochrony praw nabytych z zasady demokratycznego państwa prawnego. Przedmiotem kontrowersji było konstruowanie tej zasady „za pomocą dwustopniowego rozumowania inferencyjnego”, w ramach którego z konstytucji wyprowadza się najpierw pewną zasadę ogólną (zasadę zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa), a następnie z niej – kolejną zasadę

(ochrony praw nabytych; Zieliński 1992: 11n). Mimo iż obecnie samo obowiązywanie zasady ochrony praw słuszenie nabytych w polskim porządku prawnym nie budzi wątpliwości, to jednoznaczne określenie podstaw tego obowiązywania jest przedmiotem sporów – nadal panuje rozbieżność poglądów co do sposobu jej wywodzenia z art. 2 Konstytucji RP (zob. np. Borski 2012; Sokolewicz, Zubik 2016: 110–112, 131).

Szereg problemów budzi ustalenie, na ile oczekiwanie jednostki co do ochrony praw nabytych jest usprawiedliwione i racjonalne. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem tylko tego rodzaju oczekiwania są objęte gwarancjami konstytucyjnymi (wyrok TK z 4.01.2000, K 18/99). Tymczasem kryteria te są trudne do sprecyzowania i mają charakter wysoce ocenny.

Aktualnie często dyskutowany problem to ochrona praw nabytych w razie wystąpienia recesji gospodarczej. W praktyce dopuszcza się tu możliwość dalej idącej ingerencji, co uzasadnia się przede wszystkim koniecznością utrzymania równowagi budżetowej i zdolności państwa do wywiązywania się z jego obowiązków. W doktrynie sygnalizuje się jednak, że tego rodzaju „szczególne warunki” z łatwością mogą stać się „wytrychem ułatwiającym zwłaszcza władzy wykonawczej stosowanie ograniczeń w realizacji praw socjalnych, których wprowadzenie, z perspektywy zasad państwa prawnego w innej sytuacji byłoby niemożliwe” (Granat 2017: 30). Dostrzegając zagrożenia wynikające z takiej sytuacji i brak instrumentów umożliwiających sądowi konstytucyjnemu ocenę prowadzonej polityki finansowej, postuluje się przypisywanie większej wagi zasadom konstytucyjnym, a nie równowadze budżetowej pojmowanej jako kategoria ekonomiczna.

Szczególne dylematy pojawiają się również na tle stosowania zasady ochrony ekspektatyw maksymalnie ukształtowanych. Jak podkreśla Monika Florczak-Wątor, kluczową kwestią jest „wskazanie momentu, w którym ekspektatywa nabycia prawa nabiera wymiaru ekspektatywy maksymalnie ukształtowanej” (Florczak-Wątor 2010: 47). W orzecznictwie i doktrynie nie wypracowano dotąd precyzyjnych kryteriów umożliwiających posługiwanie się tą zasadą w sposób operatywny. Taka sytuacja „rodzi niepewność po stronie osób oczekujących na nabycie prawa co do tego, czy ich ekspektatywa korzysta już z ochrony konstytucyjnej” (Florczak-Wątor 2010: 47). Paradoksalnie więc stosowanie zasady, u podstaw której tkwi potrzeba ochrony zaufania, może rodzić dodatkowe problemy na płaszczyźnie ochrony bezpieczeństwa prawnego jednostki.

[8. REKOMENDACJA/WSKAZÓWKI] W doktrynie podkreśla się, że zasada ochrony praw słuszenie nabytych odgrywa szczególną rolę w odniesieniu do praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych oraz praw wynikających wyłącznie z ustaw.

Przepisy Konstytucji RP wyrażające prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne zapewniają ustawodawcy stosunkowo szeroki zakres swobody w kształtowaniu ich treści. Z kolei zasada ochrony praw nabytych zawęży tę swobodę, chroniąc jednostki przed arbitralnością ze strony aparatu państwowego (Tuleja 2016: 226).

Warto odnotować, że niemożność powołania się na zasadę ochrony praw nabytych (np. w związku z tym, iż dana sytuacja prawna nie ma charakteru prawa podmiotowego) czy niemożność powołania się na zasady pokrewne (zasada ekspektatyw maksymalnie ukształtowanych, zasada ochrony interesów w toku) nie wykluczają oceny danej sytuacji prawnej z punktu widzenia zasady ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa (Tuleja 2016: 225; 4). Ta ostatnia bowiem obejmuje swym zakresem szersze spektrum sytuacji prawnych i faktycznych.

W orzecznictwie zwraca się szczególną uwagę na konieczność posługiwania się zasadą ochrony praw słuszenie nabytych w sposób uwzględniający nie tylko potrzebę zagwarantowania pewności prawa (→6), lecz także potrzebę przeprowadzania zmian, dostosowujących prawo do aktualnych wyzwań. Jak podkreślał SN: „U podstaw zasady ochrony praw (słuszenie) nabytych z jednej strony leży wartość konstytucyjna, jaką jest bezpieczeństwo prawne (i związana z nim pewność prawa), zaś z drugiej strony wartości te nie mogą być rozumiane jako postulat prawa niezmiennego. W rezultacie trafnie podnosi się, że zasada ochrony praw nabytych chroni wyłącznie uprawnienia usprawiedliwiające przekonanie obywatela o ich trwałości. Tym bardziej ochronie konstytucyjnej podlegają wyłącznie ekspektatywy, co do których w sposób racjonalny można zakładać, iż powinny doprowadzić do nabycia praw podmiotowych w zakresie wynikającym z ekspektatywy”. Przyjęcie takiej perspektywy wymaga oceny, czy „istnieją racjonalne przesłanki usprawiedliwiające przekonanie o trwałości stanu prawnego, pozwalające zakładać, że ekspektatywa uzyskania prawa [...] doprowadzi do nabycia tego prawa zgodnie z treścią ekspektatywy” (wyrok SN z 26.07.2012, I PK 24/12). Dokonanie takiej oceny *in concreto* nie może się obyć bez uzasadnienia i wskazania okoliczności uznanych za takie „racjonalne przesłanki”.

[9. ARGUMENTY POWIĄZANE] Zasada demokratycznego państwa prawnego (→3); Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa (→4); Zasada pewności prawa (→6); *Lex retro non agit* (→8); Zasada słuszności (→15); *Pacta sunt servanda* (→86); *Rebus sic stantibus* (→87).

[LITERATURA] M. Borski (2012), Zasada ochrony praw słuszenie nabytych i jej miejsce we współczesnym kanonie zasad i wartości konstytucyjnych, w: H. Zięba-Załużka, P. Chmielnicki (red.), Środki ochrony praw słuszenie nabytych w świetle Konstytucji RP i prawa Unii Europejskiej, Warszawa, 80–96; K. Działocha (1993), Zasada ochrony praw nabytych

w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego, w: B. Banaszak (red.), *Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona*, Wrocław, 11–25; *M. Florczak-Wątor* (2010), O pojęciu „ekspektatywa maksymalnie ukształtowana”, w: P. Tuleja, M. Florczak-Wątor, S. Kubas (red.), *Prawa człowieka, społeczeństwo obywatelskie, państwo demokratyczne. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Pawłowi Sarneckiemu*, Kraków, 37–47; *M. Granat* (2017), Równowaga budżetowa jako zasada prawa (na marginesie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego czasu kryzysu finansowego), PK I/3, 5–32; *M. Jackowski* (2009), Ochrona praw nabytych a kryzys gospodarczy, PiP LXIV/8, 3–16; *T. Kucharski* (2014), Czy szlachecka Rzeczpospolita miała konstytucję? Przyczynek do rozważań nad wykorzystywaniem ustaleń nauki prawa konstytucyjnego do badań historii ustroju, SIT XIV, 121–146; *J. Mikołajewicz* (2011), Prawo intertemporalne w państwie prawnym, RPEiS LXXVI/4, 11–27; *W. Sokolewicz, M. Zubik* (2016), komentarz do art. 2, w: KRPKomGarZub1, 94–173; *K. Ślęszak* (2009), Ochrona emerytalnych praw nabytych, Warszawa; *P. Tuleja* (2016), objaśnienie do art. 2, w: KRPKomSaf1, 216–252; *T. Zieliński* (1992), Ochrona praw nabytych – zasada państwa prawnego, PiP XLVII/3, 3–11.

[AD, JH]



Książka jest unikatem na skalę światową. Autorzy przedstawiają dokładny opis i analizę toposów (argumentów) stosowanych w dogmatyce prawa i orzecznictwie, wzbogacając je o historię tych toposów i interesujące przykłady ich zastosowania. Dodatkową zaletę stanowi wskazanie bogatej literatury krajowej i zagranicznej. Publikacja będzie nieocenioną pomocą nie tylko dla orzecznictwa i dogmatyki prawa, lecz także dla studentów tej dziedziny – również z tego względu, że napisano ją precyzyjnym językiem, z dbałością o jasność i zrozumiałość, nawet dla tych czytelników, którzy nie mają przygotowania teoretycznoprawnego.

Prof. Tomasz Gizbert-Studnicki

<https://akademicka.pl>

